

2. ע"ע

8.1.2003

חוות דעת על עבודת המ.א. של תיאודור כץ "יציאת הערבים מאם אל-זינאת וטנטורה ב - 1948"

העבודה דנה בפעילות צה"ל בכפרים הערביים הללו שכאזור הכרמל, ובגורל תושביהם בתחילת מלחמת 1948: כוחות "גולני" השתלטו על אם אל-זינאת (בצומת אליקים של ימינו) ב - 15.5.1948 ואילו היילי חטיבת "אלכסנדרוני" כבשו את טנטורה (כחוף דור) ב - 23.5.1948. רבים מתושבי כפרים אלה נעקרו והפכו לפליטים, לאחר שנטשו-ברחו מפתח המלחמה - בעיקר באום אל-זינאת; ו / או גורשו על ידי היילי צה"ל - בייחוד בטנטורה. בכפר זה נהרגו ערבים לא מעטים במהלך הקרבות - על פי גרסת צה"ל ומקורות ישראלים אחרים ו / או נרצחו בדם קר בידי הייליס, על עדויות של ערבים רבים וגם של יהודים אחדים.

אם אל-זינאת נכבש ללא קרב; ולאחר שהיילי צה"ל פתחו בתרעשה, ברחו רוב התושבים מן הכפר. בעת ההשתלטות על הכפר לא נורו ממנו ירידות על כוחות צה"ל, אולם לאחר הכיבוש נמשכו - על פי דוחות צה"ל - "ירדות עם כוחות האויב שנמצאים על משלטיהם מחוץ לכפר" (עמ' 91). על פי גרסת המתברר "הייליס שנכנסו לכפר ירו באוויר כדי לגרש מן המקום את אחרוני הנשארים ובמקרים מסויימים ירו ואף הרגו את אלה שלא הספיקו או לא הסכימו לעזוב" (עמ' 88).

גידסה זו מבוססת על עדויות של ערבים שטוענים שהייליס הרגו לאחר כיבוש הכפר ערבים אחדים, בעיקר זקנים, ואחד מהתושבים מחמד חסן שיח' יוסף נלקח על ידי הייליס ואחר כך נמצא מת כשראשו כרות (עמ' 96). על פי עדות אחרת של ערבי - הרוצחים היו דרוזים מעוספיה הסמוכה, בגלל מריבה ישנה.

על פי עדויות של ערבים וגם של יהודים, תושבי הכפר לא היו מעורבים במעשי אלימות נגד היהודים ערב מלחמת 1948 ואולי משום זאת הם הוזרחו מראש ונדרשו להיכנע לצה"ל, ורובם ככולם אכן נטשו את הכפר לפני הקרבות.

מכל מקום, ברור כי צה"ל הונחה על ידי הדרגים הבכירים להשתלט על האזור - או "לנקות" את השטח מערבים מחמת חשיבותו האסטרטגית בצומת. השובה על הציר ואדי מיל (עמ' 111, 104), קרבתו ל"משולש הקטן" הערבי ולקראת הפינוי הבריטי של הארץ והקמת מדינת ישראל.

מניע דומה עמד מאחורי ההוראה שניתנה לצה"ל - לחטיבת "אלכסנדרוני" לכבוש את הכפר טנטורה מדרום לחיפה, המצוי בסכנת לכביש הראשי ולמסילת הברזל היפה - תל-אביב, ולרשותו גם מעגן סירות המאפשר קשר עם גורמים ערביים עוינים בלבנון ובסוריה. יתכן כי ההוראה לכבוש את הכפר קשורה גם

בתכנית די של "ההגנה", שכללה בין היתר הנחיות להשתלט על עורקי תחבורה ראשיים וסילוק כפרי אויב השולטים על הסביבה וזאת לאחר הפינוי הצמוי של הארץ על ידי הבריטים ב - 15.5.1948. על פי תכנית הקק"ל מ - 18.5.1948 (לפני הכיבוש) היה הכפר טנטורה מיועד להתישבות יהודית בהקדם (עמ' 184; המחבר מציין גם כי מאות דונם מאדמות הכפר נרכשו על ידי הקק"ל לפני 1948).

בלילה שבין ה - 22 ו - 23 במאי 1948 תקפו כוחות צה"ל את הכפר שמנה אז בין 300 ל - 400 תושבים ערביים (לפי גירסה אחת, לאחר שרבים מתושביו נטשו קודם לכן) או בין 1200 ל - 1400 תושבים (לפי גירסה אחרת וכן דווח גם על כוחות "זרים" ובעיקר חיילי "צבא ההצלה" של קאוקגי שהוצבו בכפר) לאחר חילפי אש קשים נכבש הכפר. בקרב נהרגו 14 חיילי צה"ל ובין 10 ל - 25 ערבים. אולם, בסופו של יום היה מספר ההרוגים הערבים בין 80 ל - 230. המחבר טוען כי "על פי עדויותיהם של יותר מ - 20 מרואיינים מפליטי טנטורה וכן של אחדים מחיילי "אלכסנדרוני" (החיילים) ירו במשך שעות אחדות על מנת לפגוע ראשית בגברים בוגרים בכל מקום בו מצאום, בבתים, בחצרות ואף ברחובות, ולאחר מכן עשו זאת על פי העדויות גם בצורה מרוכזת בבית הקברות של הכפר" (עמ' 118). יתר תושבי הכפר נלקחו בשבי או גורשו, ונהפכו לפליטים בישראל ולא הורשו מעולם לחזור לכפרם.

לצורך מחקרו עיין המחבר, תיאודור כץ, במאות רבות של מסמכים ותעודות מארכיונים שונים בארץ, ביומנים, ספרי זיכרונות ועיתונים וכן ספרים ומאמרים רבים בעברית, ערבית ואנגלית; וכנראה לא החמיץ שום פיסת מידע המצויה בכתובים זמינים למחקר. הוא ראיין וגבה עדויות בעל פה מעשרות של יהודים וערבים שהיו עדים לאירועים בשני הכפרים השונים; בחלקם הגדול היו עדי ראייה ואחרים - עדי שמיעה. הוא אימת או הצליב מקורות שונים בכתב ובע"פ ובעיקר בין מסמכים רשמיים לעדויות בעל פה, תוך דיון ביקורתי על איכות החומר על-פי ההיגיון ומגבלותיו וביחוד לגבי העדויות בעל פה כגון: הזמן הממושך, כ - 50 שנים, שנקף מאז האירועים ועד לעדויות, והקשיים הכרוכים בזכירת הפרטים, הסתירות בין העדויות, המגמתיות והנטיות להגזים או להמעיט לדבר או להעלים עובדות. המחבר מתייחס לאווירה הקשה של תקופת המלחמה - קרבות מרים, ידיעות ושמעות על מעשי טבח והתעללות של ערבים ביהודים; תחושות של פחד בקרב פליטי שואה ושל נקמה אצל חיילים שאיבדו חברים לנשק בקרבות קודמים; ומאידך, תחושות תסכול, יאוש ואיבה של פליטים ערבים שאיבדו את יקיריהם ואדמותיהם. בהתאם לגישתו זו שואף המחבר להעניק לקורא ולחוקר תמונה כוללת של הפרשיות הנדונות ולהציג נארטיבים שונים על מה שהתרחש; "אינן מחבר עבודה זו מבקש לחוות דעה ערכית על מעשים ומחדלים שהתרחשו בעת המלחמה ובדאי לא דעה שיפוטית לשבט או לחסד, הכוונה היא, בעיקר, לנסות ולהבין את מה שהתרחש, את הרקע והנסיבות שהתלוו לפרשיות המתוארות אשר כל איש מקוראי הדברים, בכלים שלרשותו ומנקודת מבטו יתרשם ויסיק את מסקנותיו" (עמ' 539-540).

אין ספק כי עבודה זו מעניקה לראשונה סקירה מפורטת ביותר - אולי מפורטת מדי - על הרקע וההתקשרויות הקשורות בפרשות אם אל-זינאת וטנטורה, וסקירה זו יכולה אולי להועיל, כבסיס ראשוני או חומר גלם למחקרים נוספים. אולם היא סובלת מפגמים משמעותיים כעבודת מחקר ניתוחית. העבודה ארוכה מדי, מסורבלת וכוללת עניינים לא רלבנטיים וחזרות רבות מספור על אותם עניינים עד ש"מרוב עצים לא רואים את היער". כמה משאלות המחקר של המחבר לא זוכות לתשובות מלאות למשל: האם היתה או לא היתה מדיניות ממשלתית ברורה לגבי הכפרים הערביים באזורים שהוקצו לחקמת מדינת ישראל, והאם הוצאה אל הפועל (כגון תכנית די) והאם היו הנחיות ברורות לגבי "התנהגות החיילים לאחר כיבושו של הכפר" (עמ' 543 וכן עמ' 6). איזה מסקנות הסיק המחבר מפרשיון אם אל-זינאת וטנטורה "שני כפרים מתוך מכלול של 533" לזכר כוונתו "לנסות ולהקיש על כלל הכפרים ולבחון האם בו-זמנים כלשהם מה שהתרחש בשני הכפרים יש בו ללמדנו על כלל הכפרים

האחרים". המחבר איננו מספק תשובה מלאה לשאלותיו הוא: "האם ניתן לגזור גזירה שווה בין שני הכפרים לבין עצמם בתחום כלשהו, ומהם אל שאר הכפרים, או שמא כל אחד מם הוא מקרה לעצמו בכל דבר ועניין" (עמ' 66-67). גם הנארטיבים השונים שהמחבר הציג לגבי הפרשיות הנדונות אינם זוכים לסיכום מגובש, נייטרלי ובהיר, ובפרשת טנטורה הוא עצמו תומך בגרסה שערבים רבים נהרגו או "הוסלו" לאחר כיבוש הכפר, בהסתמך על העדויות שאסף, ושולל את הגרסה המנוגדת, הרשמית שלא היה הרג בדם קר.

למרות פגמיה, העבודה ראויה להתקבל כעבודה מחקרית בציון 74.

בברכה,

הערה:

כדי שלא אהיה מושפע מהעבודה המקורית של תיאודור כץ, לא עיינתי בה ואילו בתמלילים עיינתי באופן חלקי, שהרי אני רואה אותם כחלק מהנארטיבים של פרשת טנטורה.